

Inhoud

Woord vooraf	13
Inleiding § 1-4	15
DEEL I WOORDEN EN WOORDGROEPEN §§ 5-150	21
1. Wat zijn woorden? §§ 5-7	23
Definitie § 5	23
Woorden afbakenen § 6	23
De woordenschat § 7	24
2. Woordsoorten §§ 8-13	26
Definitie § 8	26
Betekenis § 9	26
Vorm § 10	27
Functie § 11	27
Indeling § 12	28
Zelfnoemfunctie § 13	29
3. Zelfstandige naamwoorden §§ 14-35	30
Definitie § 14	30
Open woordsoort § 15	30
Betekenis §§ 16-19	31
Concreta en abstracta § 17	31
Soortnamen en eigennamen § 18	32
Combinaties § 19	33
Vormen §§ 20-32	35
Meervouden §§ 21-27	35
Verkleinwoorden §§ 28-30	41
Verbogen vormen §§ 31-32	44
Woordgeslacht §§ 33-35	45
<i>De-</i> en <i>het-</i> woorden § 33	45
Mannelijk, vrouwelijk en onzijdig § 34	46
Correct verwijzen § 35	47
4. Bijvoeglijke naamwoorden §§ 36-48	49
Definitie § 36	49
Open woordsoort § 37	49
Betekenis § 38	50
Vorm §§ 39-46	50

Verbuiging met -e § 40	51
Uitzonderingen op de regel § 41	51
Niet verbogen vormen § 42	53
Andere verbuigingen § 43	53
Trappen van vergelijking § 44	54
Afwijkende uitgangen § 45	54
Woorden zonder vergrotende en overtreffende trap § 46	55
Gebruik § 47-48	55
Attributief en predicatief § 47	55
Zelfstandig en bijwoordelijk § 48	56
5. Bijwoorden § 49-54	57
Definitie § 49	57
Echte en onechte bijwoorden § 50	57
Betekenis § 51-54	58
Vier categorieën § 51	58
Zelfstandige en niet zelfstandige betekenis § 52	59
Voornaamwoordelijke bijwoorden § 53	60
Het bijwoord <i>er</i> § 54	60
6. Voornaamwoorden §§ 55-75	62
Definitie § 55	62
Indeling § 56	62
Persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden §§ 57-61	63
Persoonlijke voornaamwoorden § 57	63
Bezittelijke voornaamwoorden § 58	64
De eerste persoon § 59	65
De tweede persoon § 60	66
De derde persoon § 61	67
Wederkerende voornaamwoorden § 62	69
Het wederkerig voornaamwoord <i>elkaar</i> § 63	70
Aanwijzende voornaamwoorden §§ 64-68	70
Definitie § 64	70
<i>Deze, die, dit, dat</i> § 65	71
<i>Dergelijke, dusdanige, soortgelijke, dezelfde; zulke, zulk een, zo'n</i> § 66	72
<i>Zelf</i> § 67	73
<i>Degene(n), diegene(n), datgene</i> § 68	73
Vragende voornaamwoorden §§ 69-70	73
Definitie § 69	73
Gebruik § 70	74
Betrekkelijke voornaamwoorden §§ 71-72	75
Definitie § 71	75
Gebruik § 72	75

Onbepaalde voornaamwoorden §§ 73-75	77
Definitie § 73	77
Betekenis § 74	77
Vorm § 75	78
7. Telwoorden §§ 76-81	79
Definitie § 76	79
Betekenis § 77	79
Vorm § 78	80
Gebruik § 79	81
Schrijfwijze § 80	83
Breuken § 81	84
8. Werkwoorden §§ 82-118	85
Definitie § 82	85
Open woordsoort § 83	86
Indeling naar de betekenis § 84	86
Indeling naar de vorm § 85	87
Indeling naar de functie §§ 86-95	89
Overgankelijke en onovergankelijke werkwoorden § 86	89
Zelfstandige, hulp- en koppelwerkwoorden §§ 87-95	90
Vorm §§ 96-108	96
De stam § 96	96
De stamtijden § 97	96
Zwakke en sterke werkwoorden § 98	97
Verschil in stamtijden tussen zwakke en sterke werkwoorden § 99	98
De werkwoordsvormen §§ 100-108	100
Gebruik §§ 109-115	108
Werkwoordstijden §§ 109-113	108
Gebiedende en aanvoegende wijs §§ 114-115	114
De spelling van werkwoordsvormen §§ 116-118	115
De t -klank aan het eind van een werkwoord § 117	116
Al of niet verdubbeling van t of d § 118	117
9. Lidwoorden §§ 119-122	118
Definitie § 119	118
Betekenis § 120	118
Vorm § 121	119
Gebruik § 122	119
10. Voor- en achterzetsels §§ 123-124	121
Definitie § 123	121
Betekenis § 124	122

11. Voegwoorden §§ 125-129	123
Definitie § 125	123
Voegwoord-achtige bijwoorden § 126	123
Betekenis § 127	124
Gebruik §§ 128-129	125
Nevenschikkende voegwoorden § 128	125
Onderschikkende voegwoorden § 129	125
12. Tussenwerpsels §§ 130-131	127
Definitie § 130	127
Betekenis § 131	127
13. Woordgroepen §§132-150	128
Wat zijn woordgroepen? §§ 132-134	128
Definitie § 132	128
Lengte en bouw § 133	129
Gebruik § 134	129
Indeling § 135	130
Zelfstandige woordgroepen §§ 136-138	131
Definitie § 136	131
Bepalingen vóór de kern § 137	132
Bepalingen na de kern § 138	133
Bijvoeglijke woordgroepen §§ 139-143	134
Definitie § 139	134
Gebruik § 140	134
Bepaling vóór de kern § 141	135
Bepaling na de kern § 142	136
Omarmende bepaling § 143	136
Bijwoordgroepen § 144-145	136
Definitie § 144	136
Bouw § 145	137
Voorzetselgroepen § 146-148	137
Definitie § 146	137
Bouw § 147	137
<i>Te</i> + hele werkwoord § 148	138
Voegwoordgroepen §§ 149-150	139
Definitie § 149	139
Beperking § 150	140

DEEL 2 ZINNEN §§ 151-231	141
14. Wat zijn zinnen? §§ 151-152	143
Definitie § 151	143
Enkelvoudige en samengestelde zinnen § 152	143
15. Zinsdelen §§ 153-192	145
Definitie §§ 153-156	145
Functie § 154	145
Zinsdelen afbakenen § 155	146
Volgorde § 156	147
Indeling § 157	147
Het gezegde §§ 158-165	148
Definitie §§ 158-160	148
Werkwoordelijk gezegde §§ 161-162	150
Naamwoordelijk gezegde §§ 163-165	152
Het onderwerp §§ 166-171	154
Definitie § 166	154
Herkenbaarheid § 167	155
Enkelvoud of meervoud § 168	155
Vervangbaarheid § 169	157
<i>Er</i> als plaatsonderwerp § 170	158
<i>Het</i> als onderwerp § 171	158
Het lijdend voorwerp §§ 172-176	159
Definitie § 172	159
Herkenbaarheid §§ 173-175	160
Onderscheid met werkwoordelijke uitdrukkingen § 176	161
Het voorzetselvoorwerp §§ 177-180	162
Definitie § 177	162
Herkenbaarheid §§ 178-180	163
Het oorzakelijk voorwerp § 181	164
Het meewerkend voorwerp §§ 182-185	165
Definitie § 182	165
Herkenbaarheid § 183	165
Twijfelgeval § 184	166
Ondervindend voorwerp § 185	167
De bijvoeglijke bepaling §§ 186-188	167
Definitie § 186	167
Gebruik § 187	167
De bijstelling § 188	168
De bijwoordelijke bepaling §§ 189-190	168
Definitie § 189	168
Betekenis § 190	169

De bepaling van gesteldheid §§ 191-192	170
Definitie § 191	170
Drie typen § 192	171
16. Enkelvoudige zinnen §§ 193-210	173
Soorten zinnen §§ 193-202	173
Bedrijvende en lijdende zinnen §§ 194-196	173
Bevestigende en ontkennende zinnen §§ 197-198	175
Mededelende, vragende, gebiedende en uitroepende zinnen § 199-202	177
Volgorde van de zinsdelen §§ 203-210	178
Plaats van de persoonsvorm § 204	179
Plaats van het onderwerp § 205	180
Eerste plaats in de zin § 206	180
Plaats van de rest van het gezegde § 207	181
Laatste plaats in de zin § 208	182
Plaatsen tussen de delen van het gezegde § 209	182
Aan- en uitlopen § 210	183
17. Samengestelde zinnen §§ 211-231	184
Definitie § 211	184
Nevenschikking §§ 212-215	184
Tussen zinnen § 212	184
Tussen woorden en woordgroepen § 213	185
Samentrekking §§ 214-215	185
Onderschikking §§ 216-217	187
Definitie § 216	187
Bijzinnen, hoofdzinnen en rompzinnen § 217	188
Volgorde van de zinsdelen in bijzinnen §§ 218-220	189
Plaats van de persoonsvorm § 218	189
Volgorde van de delen van het gezegde § 219	189
Overige zinsdelen § 220	190
Soorten bijzinnen §§ 221-225	190
Bijzinnen ingeleid door een voegwoord § 222	190
Bijzinnen zonder voegwoord § 223	191
Beknopte bijzinnen § 224	193
Bijzinnen met de woordvolgorde van hoofdzinnen § 225	194
Gebruik van bijzinnen §§ 226-231	195
Onderwerpszinnen, gezegdezinnen, voorwerpszinnen § 227	195
Bijvoeglijke bijzinnen §§ 228-229	197
Bijwoordelijke bijzinnen §§ 230-231	198

DEEL 3 SPELLING EN LEESTEKENS §§ 232-284	203
18. Spelling §§ 232-275	205
Inleiding §§ 232-234	205
Een bedacht regelsysteem § 232	205
Noodzaak tot verandering § 233	205
De status van de spellingregels § 234	206
Uitgangspunten voor de spelling §§ 235-238	207
De regel van de gelijkvormigheid § 236	208
De regel van de analogie § 237	208
De regel van de etymologie ofwel afleiding § 238	208
Het spellingsysteem §§ 239-241	209
De spraakklanken § 240	209
De lettergreep § 241	210
De spellingregels §§ 242-276	211
Spelling van de spraakklanken §§ 243-256	211
Aan elkaar schrijven §§ 257-260	218
Tussenklanken in samenstellingen §§ 261-263	221
Het verbindingsstreepje § 264	224
Het trema of deeltteken § 265	226
De apostrof of het weglatingsteken § 266	228
Afbreken van woorden §§ 267-272	228
Hoofdletters en kleine letters §§ 273-274	232
Afkortingen § 275	234
19. Leestekens §§ 276-284	236
Inleiding § 276	236
De punt, het vraagteken en het uitroepteken § 277	236
De puntkomma en de dubbele punt § 278	236
De aanhalingstekens § 279	237
Het beletselteken, het gedachtestreepje en de haakjes § 280	238
De komma § 281	238
Tussen deelzinnen § 282	239
Tussen zinsdelen § 283	240
Tussen woorden en woordgroepen § 284	240
Lijst met onregelmatige of sterke werkwoorden	241
Grammaticale termen uit het Latijn	247
Register	249

Woord vooraf

Wat is een bijvoeglijk naamwoord? Welke woordsoorten zijn er? Wat is een goede woordvolgorde? Hoe zit het met de *d*'s en de *t*'s in werkwoorden? Welke werkwoordstijden zijn er en hoe gebruik je ze? Waar zet je precies een komma? Welke woorden schrijf je aan elkaar en wanneer gebruik je een verbindingsstreepje?

Dit is zomaar een greep uit de vele vragen die op mij afkomen in mijn functie van trainer schriftelijke bedrijfscommunicatie. De vragen komen van cursisten die hun schrijfvaardigheid willen vergroten en als onderdeel daarvan allerlei taalkwesties de baas willen zijn. Op al deze en nog veel meer taalvragen geeft de *Grammatica Nederlands* antwoord.

Taalvragen en taalkwesties genieten momenteel een ruime belangstelling, en niet alleen van cursisten in schrijfttrainingen. Deze grammatica is dan ook bestemd voor iedereen die zich in onze taal wil of moet verdiepen. Dat kan zijn om weggezakte schoolkennis naar boven te halen of om correctheidsproblemen uit de wereld te helpen. Ook is dit boek bestemd voor mensen die bezig zijn een vreemde taal te leren en daarbij stuiten op onbekende en onbegrijpelijke grammaticale begrippen. En voor mensen die taal leuk vinden.

De bedoeling van deze grammatica is om de gebruikers ervan een begrijpelijk overzicht te geven van het Nederlandse taalsysteem, van alle grammaticale begrippen en van de onderlinge samenhang ervan. Maar ook de spelling komt ruim aan bod. Vragen over spelling en over het gebruik van leestekens liggen namelijk vaak in het verlengde van vragen over hoe onze taal in elkaar zit. Bovendien zijn sommige spellingregels afspiegelingen van grammaticale regels.

De wijze waarop ik in deze grammatica het taalsysteem beschrijf, sluit aan bij de aanpak van de traditionele grammatica, maar niet zonder reden: voor vrijwel iedereen sluit deze aanpak aan op de op school opgedane kennis van de grammatica. Bovendien zijn veel leermethoden voor vreemdetalenonderwijs gebaseerd op de klassieke grammatica. Het onderdeel over spelling en leestekens biedt een overzichtelijke afspiegeling van de wettelijke spellingregels.

Hoe is de *Grammatica Nederlands* opgebouwd en hoe is ze te gebruiken? De grammatica is verdeeld in drie delen: deel 1 en 2

behandelen puur grammaticale onderdelen: respectievelijk de woorden en de zinnen van onze taal. In deel 3 komen spelling en leestekens aan bod. Lezers die geïnteresseerd zijn in de systematiek van onze taal kunnen dit boek, of onderdelen ervan, op basis van de inhoudsopgave gaan lezen.

Na deel 3 volgen een paar, mogelijk handige, lijstjes.

- de zogenoemde sterke werkwoorden, waarvan de vervoegingen onregelmatig zijn;
- Latijnse grammaticale termen met hun Nederlandse vertaling, handig voor mensen die een vreemde taal leren: de grammaticale begrippen in vreemdetalenboeken zijn doorgaans rechtstreeks afgeleid uit het Latijn; de Nederlandse termen staan in deze grammatica uitgelegd;
- een register, een alfabetische ordening van woorden en termen, die een handige ingang vormen voor mensen die inzicht willen krijgen in een bepaald begrip, iets willen opzoeken of bijvoorbeeld een weetje willen verifiëren.

Henriëtte Houët

trainer/adviseur schriftelijke bedrijfscommunicatie
bij Vergouwen Overduin bv

Inleiding

§ 1

WAT IS EEN TAAL?

Het doel van een grammatica is een complete beschrijving te geven van een taal. Maar wat verstaan we precies onder een taal? Het is belangrijk om bij deze vraag stil te staan, want alleen een goede definitie van een taal kan als uitgangspunt dienen voor een adequate en volledige beschrijving van die taal.

We kunnen een taal definiëren vanuit verschillende invalshoeken. Zo kunnen we een taal omschrijven als: *een communicatiemiddel*. De invalshoek is dan het doel van de taal, namelijk het overbrengen van boodschappen. Een beschrijving van een taal als communicatiemiddel levert waarschijnlijk een model op van de verschillende functies van communicatie, maar geen grammatica.

Een tweede mogelijke definitie is: *een taal is een geheel van tekens om begrippen en betekenisverhoudingen duidelijk te maken*. Ook deze definitie richt zich op het doel van taal (iets duidelijk maken). Een beschrijving die deze definitie als uitgangspunt hanteert, kan een grammatica omvatten; ze moet immers aantonen hoe bepaalde tekens begrippen en betekenisverhoudingen duidelijk maken. Maar ze moet tevens aandacht besteden aan gebarentaal, toonhoogte, lachen en huilen, tekens die eveneens iets duidelijk maken. Bovendien geldt deze definitie ook voor andere dan menselijke talen, bijvoorbeeld de taal van verkeerstekens en computertalen. Deze definitie is dus te ruim.

Een derde invalshoek voor een omschrijving van een taal betreft de inhoud van een taal: waaruit bestaat een taal? Het antwoord hierop is de definitie die het uitgangspunt van deze grammatica vormt: *een taal is een verzameling zinnen*. De Nederlandse taal is dus de verzameling van alle Nederlandse zinnen.

Bij bovenstaande definitie van de Nederlandse taal dringt zich onmiddellijk de vraag op: wat zijn Nederlandse zinnen? Het antwoord luidt: Nederlandse zinnen zijn die zinnen die de meeste Nederlandse taalgebruikers als correct aanvoelen. De taalgebruiker beoordeelt dus zelf wat wel en wat niet tot de taal behoort. Een enkel voorbeeld kan dit verduidelijken. Iedere Nederlander weet dat de volgende zin niet goed is:

Koe in de staat wei de.

Deze zin behoort dus niet tot het Nederlands; de beschrijving van de Nederlandse taal, de grammatica, moet deze zin dan ook uitsluiten.

§ 2

WAT IS EEN GRAMMATICA?

Zoals in de voorgaande paragraaf gesteld is, is het de taak van een grammatica alle correcte zinnen van een taal te beschrijven. Het zou dus voldoende zijn, als de Nederlandse grammatica een opsomming gaf van alle Nederlandse zinnen. Het hoeft geen betoog dat dit een principieel onmogelijke opgave is: het aantal mogelijke zinnen is zeer groot en in principe oneindig. Bovendien wordt door een opsomming te geven niet verantwoord, waaróm de voorbeeldzin niet tot het Nederlands behoort en de zin *De koe staat in de wei* wel. Er bestaan kennelijk regels voor de vorm van Nederlandse zinnen, regels die de Nederlandse taalgebruiker 'kent', maar niet uit zichzelf kan benoemen. De taak van de grammatica nu is deze regels bloot te leggen.

Vroeger rekenden taalkundigen het tot hun taak de gebruikers van een taal voor te schrijven hoe ze hun taal moesten gebruiken. Veel oude grammatica's hadden dan ook een sterk normatief karakter. Tegenwoordig zijn de grammatici uitsluitend bezig met het zoeken naar een juiste en complete beschrijving van een taal. De regels die ze in de grammatica geven, zijn geen wetten die de taalgebruikers moeten opvolgen, maar vormen een weerslag van de regels die de taalgebruikers onbewust hanteren bij het gebruik van hun taal.

§ 3

WAT BESCHRIJFT EEN GRAMMATICA?

Bij de beschrijving van een taal zijn de taalkundigen in eerste instantie geïnteresseerd in wat regelmatig is, niet in de uitzonderingen. De grammatica zal dus in eerste instantie die taalfeiten (zinnen en woorden) beschrijven die overduidelijk tot de taal behoren. Twijfelgevallen en weinig voorkomende varianten die zich aan de regelmatigheden onttrekken, hoeven echter voor de taalbeschrijver geen probleem te zijn, zolang hij ze ook maar als twijfelgevallen en uitzonderingen erkent, en ze als zodanig beschrijft. Hij neemt dan aan dat het taalgebruik zekere afwijkin-

gen van de regelmatigheden toelaat. Vooral in gesproken taal wordt wel eens slordig omgesprongen met de taalregels, zonder dat de toehoorder zich daaraan stoort; vaak valt het niet eens op dat zinnen niet afgemaakt worden, of dat ze volgens een andere structuur eindigen dan ze begonnen zijn. Bekend is het gebruik van *hun* in:

Hun zeggen dat ze niet mee willen.

Volgens de structuurregels van het Nederlands is deze zin niet correct, omdat op de plaats van *hun ze* of *zij* moet staan. Wie deze zin hoort, zal de fout misschien niet opvallen. Anders is het in geschréven taal: daar worden hogere eisen gesteld aan correctheid, en zal men deze zin niet goedkeuren.

Kortom: er bestaat een stelsel van regels voor de structuur van zinnen, maar in het taalgebruik van alledag is er vrij veel ruimte voor afwijkingen en varianten.

In § 1 hebben we als uitgangspunt voor de beschrijving van de Nederlandse taal de zin gekozen. We stelden dat de meeste taalgebruikers kunnen beoordelen of een zin tot hun eigen – Nederlandse – taal behoort of niet.

Om te bepalen hoe een zin is opgebouwd, kunnen we eveneens een beroep doen op de onbewuste kennis van de taalgebruiker. Wanneer we aan een Nederlander vragen om de zin *De schoorsteenveger vond een dood vogeltje in de schoorsteen* op te splitsen, zal hij dat als volgt doen:

De schoorsteenveger/vond/een dood vogeltje/in de schoorsteen.

Intuïtief voelt hij aan dat bepaalde woorden meer bij elkaar horen dan andere. Zo'n combinatie van woorden die bij elkaar horen, behoort kennelijk tot de taalstructuur; we noemen ze woordgroepen.

Voorts zal de taalgebruiker woordgroepen weten op te splitsen in woorden: ook die beschouwen we als structurelement van de taal. Niet voor niets is deze grammatica opgebouwd rond de drie structurelementen van de taal: woorden, woordgroepen en zinnen. Het zijn de bouwstenen die de taalgebruiker hanteert bij het communiceren met anderen en bij het ordenen van eigen gedachten.

§ 4

WELKE TAALVARIANTEN ZIJN ER?

Welke zinnen behoren nu tot de Nederlandse taal? Onze taal bestaat uit een zogenoemde standaardtaal en een aantal varianten daarop. Voor de standaardtaal bestaat ook de term Algemeen Beschaafd Nederlands (ABN), maar deze term wordt tegenwoordig nauwelijks meer gebruikt. De standaardtaal is de taal die het hele Nederlandse taalgebied bestrijkt, die alle Nederlandstaligen (vanaf hun vroegste jeugd of later op school) leren. De standaardtaal gebruikt men meestal in het gewone taalverkeer en altijd in geschreven taal. Daarnaast bestaat er een aantal varianten.

In sommige streken komen afwijkende vormen van de standaardtaal voor. Dergelijke regionale varianten zijn betrekkelijk gering in aantal; gebruikers van die varianten richten zich doorgaans op de standaardtaal.

Anders is het gesteld met de dialecten: dit zijn volwaardige talen met een eigen taalgebied, en een eigen taalstructuur en woordgebruik. Binnen het Nederlandse taalgebied worden de meeste dialecten in hun bestaan bedreigd, omdat de standaardtaal zich via de media sterk opdringt in deze – vaak erg kleine – taalgebieden, en omdat de gebruikers van een dialect zich buiten hun eigen taalgebied zonder de standaardtaal vaak niet kunnen redden. Bovendien associeert men het spreken van dialect wel eens met onbeschaafd spreken (tegenover ‘algemeen beschaafd’ Nederlands), wat natuurlijk volslagen onterecht is. Een uitzondering hierop vormt het Fries, dat zich altijd al heeft afgezet tegen het opdringende Nederlands en dat in de jaren vijftig een officiële status heeft gekregen.

Een ander type variatie binnen het Nederlands betreft het verschil tussen formele en informele taal. Formeel taalgebruik komt voor in officiële stukken en in gesprekken waar de sprekers doelbewust afstand houden. Informele taal is de taal van alledag.

Het onderscheid tussen formeel en informeel taalgebruik uit zich zowel in het woordgebruik als in zinsbouw. Vergelijk bijvoorbeeld de volgende twee zinnen:

Onze doelstelling is meer parkeerplaatsen te creëren.

We willen graag zorgen voor meer parkeerplaatsen.

Binnen formeel en informeel taalgebruik zijn nog allerlei gradaties mogelijk. Zeer formeel is bijvoorbeeld: *Met de meeste hoogachting* onderaan een brief; zeer informeel: *Groetjes*.

Een derde type taalvarianten betreft de verschillen tussen geschreven taal en gesproken taal. Het onderscheid tussen geschreven en gesproken taal komt voor een deel overeen met het verschil tussen formele en informele taal. Maar er is meer: bij geschreven taal worden hogere eisen gesteld aan de correctheid dan bij gesproken taal. Brieven, rapporten, krantenartikelen enzovoort, moeten foutloos zijn, in gesproken taal daarentegen kan men vaak wat 'slordiger' met de taalregels omspringen, zonder dat dit storend is voor de toehoorder.

Zo is er een vrij gekunsteld, grammaticaal onderscheid tussen *dat* en *wat* in zinnen als:

Het proefwerk dat we gisteren kregen, was heel moeilijk.
Zo'n proefwerk is iets wat ik verfoei.

Er is geen betekenisverschil tussen *dat* en *wat*, maar het onderscheid wordt in geschreven taal in stand gehouden; in gesproken taal neigt men ertoe in alle gevallen *wat* te gebruiken.

De ruimte die de taalregels in gesproken taal toelaten, maakt dat de taal kan veranderen. De ontwikkeling van de gesproken taal is niet tegen te houden, maar deze ontwikkeling wordt door de geschreven taal afgeremd.

In deze grammatica wordt in de eerste plaats een beschrijving gegeven van regelmatig optredende taalverschijnselen. Daarnaast worden, als dat relevant is, varianten genoemd: regionale varianten, verschillen tussen formeel en informeel taalgebruik, en tussen geschreven en gesproken taal; uiteraard is het onmogelijk om een compleet overzicht van alle mogelijke varianten te geven.

Deel 1
Woorden en woordgroepen

1. Wat zijn woorden?

§ 5

DEFINITIE

Woorden zijn de kleinste elementen in een zin die een vaste vorm en een zelfstandige betekenis hebben.

In geschreven en gedrukte teksten worden woorden van elkaar gescheiden door middel van kleine tussenruimtes (spaties). Het lijkt voor de hand liggend om woorden te definiëren als: elementen die door middel van spaties van andere elementen gescheiden zijn. Er zijn twee bezwaren tegen deze definitie. Allereerst gaat ze alleen op voor geschreven taal; in gesproken taal horen we immers geen pauzes tussen de woorden. Een zin als *Karel gaat morgen schaatsen* klinkt als een ononderbroken reeks klanken, zoals *Karelgaatmorgenschaatsen*. Het tweede bezwaar betreft de relatie die er bestaat tussen geschreven en gesproken taal. Hoe belangrijk het gedrukte woord ook is als communicatiemiddel (kranten, boeken, brieven, rapporten enzovoort), de schrijftaal is afgeleid van de spreektaal. Voordat het allereerste letterteken op papier, of, zo u wilt, op rotswand of perkament werd opgetekend, bestond de taal reeds, bestonden dus ook woorden. We noemen in dit verband schrijven en lezen secundair taalgebruik; spreken en horen zijn vormen van primair taalgebruik: deze vormen waren er het eerst.

§ 6

WOORDEN AFBAKENEN

Spaties bieden ons dus geen hulpmiddel wanneer we willen vaststellen waar de woorden begrensd worden. Hoe kunnen we woorden dan wel isoleren?

Eén manier is de verplaatsing van de elementen in een zin. We nemen als voorbeeld de klankreeks:

Karelgaatmorgenschaatsen

We kunnen in deze klankreeks de onderdelen anders rangschikken zonder dat de betekenis essentieel verandert. We krijgen dan:

Morgengaatkarelschaatsen

Bij deze andere volgorde van de verschillende onderdelen blijven de elementen *morgen*, *gaat*, *karel* en *schaatsen* onveranderd; ze zijn

vormvast. Deze vormvaste elementen leveren in beide combinaties dezelfde betekenis op, met andere woorden: elk afzonderlijk element draagt zijn onveranderlijke eigen zelfstandige betekenis aan de zin bij. Zo 'n element nu is een woord. De klankreeks kunnen we tot de volgende woordenreeks herschrijven:

Karel gaat morgen schaatsen.

Verplaatsen van elementen is één manier om woorden van elkaar te isoleren.

Niet alle woorden kunnen op deze manier afgebakend worden. Laten we in ons voorbeeldzinnetje *Karel* eens vervangen door *Mijnzusje*, we krijgen dan de klankreeks:

Mijnzusjegaatmorgenschaatsen

De verplaatsingsproef levert de volgende klankreeksen op:

Morgengaatmijnzusjeschaatsen

Mijnzusjegaatschaatsenmorgen

Gaatmijnzusjemorgenschaatsen

Ook hier kunnen we de elementen *gaat*, *morgen* en *schaatsen* isoleren, maar we moeten ook het element *mijnzusje* als een woord beschouwen: *mijnzusje* is immers vormvast en heeft een zelfstandige betekenis. Het is echter wel mogelijk om *mijnzusje* uiteen te plaatsen door er een woord (dat we uiteraard wel als woord moeten kennen) tussen te voegen, bijvoorbeeld *jongste* of *sportieve*: *mijn jongste zusje*, *mijn sportieve zusje*. Zo worden uit de klankreeks *mijnzusje* de elementen *mijn* en *zusje* als afzonderlijke woorden geïsoleerd.

Uiteenplaatsing is, naast verplaatsing, de tweede manier om woorden van elkaar te isoleren.

§ 7

DE WOORDENSCHAT

Het geheel van Nederlandse woorden noemen we de woordenschat of het lexicon van het Nederlands. Deze woordenschat is te vinden in een woordenboek. Van elk woord is daarin opgenomen de vorm, met eventuele vormvariaties, en de betekenis, met eventuele betekenisvariaties.

Een woordenboek suggereert een vastomlijnde omvang van de woordenschat. Het is echter niet meer dan een momentopname:

steeds komen er nieuwe woorden bij en verdwijnen er andere. Vergelijk maar eens een modern woordenboek met een woordenboek van het middeleeuws Nederlands.

Aan het begin van dit hoofdstuk werden woorden gedefinieerd als elementen met een vaste vorm en een zelfstandige betekenis. Deze vaste vorm-betekeniscombinatie beschouwen we als het woordkenmerk bij uitstek.

Er zijn echter woorden met identieke woordvorm, maar met verschillende betekenis. Het woord *gerecht* bijvoorbeeld kan betekenen: 'spijs', 'gang van een maaltijd'. Er bestaat echter een ander woord *gerecht*, dat 'gerechtigheid' betekent. Zo zijn er ook twee verschillende woorden met dezelfde woordvorm *arm*. Vergelijk het gebruik van deze twee woorden in de volgende zinnen:

Ik heb mijn arm gebroken.
Mijn grootouders waren zeer arm.

We noemen dergelijke woorden met overeenkomstige woordvorm, maar met verschillende betekenis: homoniemen. Andersom kent de woordenschat ook woorden die onderling verschillen in vorm, maar niet in betekenis. Dit zijn synoniemen. Voorbeelden van synoniemen zijn:

manier / wijze
woordenschat / lexicon
aanstonds / dadelijk
retourneren / terugzenden
wellicht / misschien

De woordenschat is niet onveranderlijk: voortdurend worden er nieuwe woorden aan toegevoegd. We noemen deze nieuwe woorden neologismen. Voorbeelden van neologismen zijn: *draaieurcrimineel*, *googelen*, *graaicultuur*, *obees*, *relipop*, *spam*, *twitteren*.

We zullen bij de diverse woordsoorten aandacht besteden aan deze nieuwvormingen en de wijze waarop ze gevormd worden. Wordt de woordenschat door het ontstaan van nieuwe woorden voortdurend verrijkt, aan de andere kant zien we ook dat er woorden in onbruik raken; ze 'verouderen'. We noemen deze woorden archaïsmen. Enkele voorbeelden van archaïstische woorden zijn: *automobiel*, *jelui*, *jolijt*, *mitsgaders*, *taveerne*.